

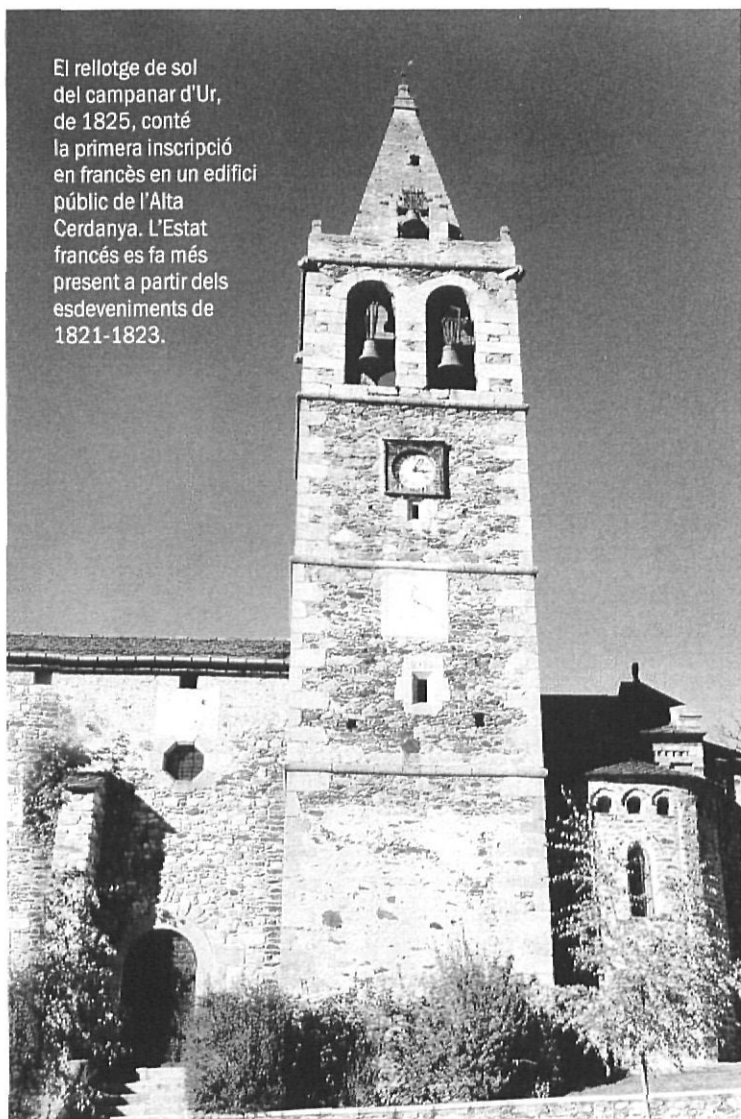
Història

La batalla de Bourg-Madame* (29 de novembre de 1822)

Jean-Louis Blanchon

GEORGES GIRONÈS

El rellotge de sol del campanar d'Ur, de 1825, conté la primera inscripció en francès en un edifici públic de l'Alta Cerdanya. L'Estat francès es fa més present a partir dels esdeveniments de 1821-1823.

¿Es pot considerar una batalla la desbandada general de les tropes reialistes cap a la frontera francesa, el 29 de novembre de 1822, després de l'ocupació de Puigcerdà pels constitucionalistes? No, si tenim en compte la rapidesa de l'acció i el nombre de les baixes. Però sí, en canvi, si pensem en la importància històrica de l'esdeveniment, que va suposar l'eliminació militar dels reialistes espanyols. Aquest article documenta l'episodi ocorregut en ple Trienni Liberal, durant els regnats de Ferran VII a Espanya i de Lluís XVIII a França. La commemoració resulta especialment oportuna, perquè aquest estiu l'Ajuntament de la Guingueta d'Ix presentarà un espectacle històric que, entre altres reconstruccions, deixarà en el seu lloc exacte l'abast de la batalla que porta el nom francès de la població.

★ Nom que l'Administració francesa va donar l'any 1815 a la Guingueta d'Ix, municipi de l'Alta Cerdanya que pertany a França com a conseqüència del Tractat dels Pirineus.

«Elle fuit, travaillez»,
diu la inscripció francesa
del rellotge d'Ur

La frontera

Des del Tractat dels Pirineus fins a començament del segle XIX, costa trobar alguna diferència entre els cerdans d'una i altra banda de la ratlla. Malgrat que els d'un costat han d'escriure els actes públics en francès des de l'any 1700 i que els de l'altre han de fer-ho en castellà des del Decret de Nova Planta, el cert és que el català continua essent-hi la llengua de comunicació de la vida quotidiana.

Tampoc durant els anys terribles de la Guerra d'Independència no se sap gaire bé si hi ha cap frontera per al general Campoverde, que fa requeriments i incendis independentment d'una ratlla que no l'interessa,(1) ni per al prefecte del departament napoleònic del Segre, amb capital a Puigcerdà, que demana, sense èxit, la reunificació administrativa de les dues Cerdanyes.(2)

Tot al contrari, durant els anys 1820-1823 del Trienni Liberal es poden veure signes de fractura. La presència de l'exèrcit francès, que dibuixa per primera vegada en l'alta plana cerdana una línia fronterera, les possibilitats ofertes a pobles cerdans —com Estavar o la Tor de Querol— d'aprofitar la situació per guanyar terra o aigua i la protecció d'una línia que limita els combats a una banda canvien les regles del joc. No és gens estrany, doncs, que el 1825 trobem gent de Puigcerdà que dona pallisses a la del poble veí de la Tor de Querol tot cridant «Mateu los gavatxos»,(3) ni que, a la mateixa data, el rellotge de sol del campanar de l'església d'Ur porti, per primera vegada en un edifici públic cerdà, una inscripció en francès: «Elle fuit, travaillez».

França i Espanya

Al sud, el 7 de març de 1820, Ferran VII ha de jurar la constitució de 1812, la *Pepa*, i els constitucionals governen per segona vegada, però ara el rei és present i no té ganes de jugar net. Al contrari de moltes terres ibèriques, Catalunya descobreix la constitució i coneix una situació nova perquè, fins al 1814 i amb el retorn del rei i de l'absolutisme, la presència dels francesos i els combats n'han impedir l'aplicació. A França, Lluís XVIII, oncle de Ferran VII, ha tingut la saviesa i la prudència de crear una monarquia constitucional amb el Règim de Carta Atorgada, d'instal·lar liberals en el govern, de buscar la reconciliació nacional nomenant dignataris imperials a l'Assemblea no elegida, la Chambre des Pairs.

Cada país té absolutistes, liberals i masses sense cap formació política. D'una banda, és la guerra guanyada pel poble espanyol i català amb l'ajuda anglesa el que ha permès el retorn del rei, i la decepció és gran quan només parla d'absolutisme. A la banda gal·la, el rei Lluís XVIII, després del fracàs de Napoleó a Waterloo, torna a trobar el tron dels avis, però després de la derrota francesa i amb l'ajuda d'exèrcits estrangers, el que el situa en una posició incòmoda.

Aquests anys, l'exèrcit és habitualment a prop dels liberals i dels principis de 1789. L'acció de Rafael de Riego a Cabezas de San Juan, el primer de gener de 1820, pot ser vista com l'origen del Trienni Liberal. A França, tot i que hi ha soldats joves i oficials sortits de l'emigració contrarevolucionària, l'exèrcit és globalment el de Napoleó: els mateixos sol-

lats, els mateixos quadres, i amb la nostàlgia dels anys 1789-1815. Pot Lluís XVIII refiar-se d'un exèrcit molt bonapartista? Pot projectar, amb aquests homes, una intervenció en una terra on han conegut dificultats insuperables?

El cordó sanitari

Què pot fer Lluís XVIII? No té gaire simpatia per Ferran VII, l'absolutisme del qual ha arribat a deixar posar un govern revolucionari a les seves fronteres, però en té encara menys pels esmentats revolucionaris. Què pot esperar d'un exèrcit que té més simpaties pels constitucionals que pels reialistes? L'única solució immediata a la seva disposició és aïllar la península i esperar temps millors. La febre groga és una veritable providència que li facilita la isolació amb el pretext de salut pública. «Des dels primers dies d'agost de 1821, un vaixell que arribava de Cuba va aportar els gèrmens d'una epidèmia de febre groga en el barri marítim de Barcelona».(4) Tot i la seva oportunitat, l'epidèmia és autèntica. A Madrid, l'ambaixada de França transmet els seus temors a París: «Fa molts correus que no vaig rebre notícies del cònsol de França a Barcelona i començo a estar inquiet. La febre groga fa molts estralls a Tortosa, on es diu que moren cada dia deu o dotze persones. S'ha manifestat també recentment a Palma (Mallorca), a Mequinensa (Aragó) i Morella (València)».(5) Els consti-

Litografia liberal de 1820. La violència del dibuix mostra el fossat existent entre els absolutistes i els constitucionalistes exaltats.

tucionals i la Junta Superior de Sanidad de Catalunya repliquen el 22 d'agost de 1821(6) que la malaltia no és contagiosa, el que és sospitós, però què l'importa això, al rei de França? Desplega efectius considerables al llarg de la línia fronterera, fa construir cossos de guàrdia, hangars, quadres de cavalleria... tot plegat crea malestar a la selva pirinenca. Els que volen franquejar la ratlla han de fer quarantena en els llatzerets del Portús, de Banyuls, de Sant Llorenç de Cerdans i de Bourg-Madame, més concretament a IX. Els oficials viuen a casa de les notabilitats i els soldats a les dels pagesos; això pot originar dificultats, ja que el sots-prefecte de Prada diu que molt sovint la gent de Cerdanya dorm sobre pells de moltó i no coneix els llençols.(7)

Amb aquest cordó sanitari, és la primera vegada que l'Alta Cerdanya viu a la vora d'un exèrcit en temps de pau que compra honestament el que menja, que ajuda eventualment els pagesos a foragitar lladres de cavalls, com per exemple a Planés.(8)

La voluntat constitucional de protecció del mercat interior pertorba la vida econòmica cerdana, feta d'intercanvis, de contraban, de solidaritat familiar transfronterera. En els terrenys de l'economia, de l'exèrcit, de la salut i, doncs, de les mentalitats, la frontera pren cos.

França lleva la ficció del cordó sanitari el 22 de setembre de 1822, però aquesta decisió no canvia res sobre el terreny, perquè l'efervescència fronterera amb la Regència d'Urgell exigeix el manteniment de l'exèrcit francès, que ara es diu «d'observació».

Dificultats econòmiques

A la península, es nota una forta oposició als constitucionalistes. Els reialistes veuen Ferran VII presoner del poder actual, i això és el pretext de la seva voluntat d'escombrar la Constitució i de retornar a l'Antic Règim, però el poble també té de què plànyer-se. Els liberals han de modernitzar l'economia amb un deute públic considerable, una terra ferida per la Guerra d'Independència, un rei que no hi coopera gaire i un sistema fiscal dolent que toca els més petits. És la quadratura del cercle. La nova fiscalitat desencadena les còleres pageses per la dinerada exigida, però potser més encara pel fet que sigui en numerari. Ara bé, els preus agrícoles cauen —els ingressos, doncs—, però no les despeses, sobretot els teixits i el vestit, les úniques coses que el pagès no pot produir i que ha de comprar.(9) Entre 1823 i 1825, l'estim del blat és poc més o menys la meitat del de 1813-1817. Pierre Vilar, en la seva *Història de Cata-*

lunya, ha mesurat aquesta caiguda dels preus amb precisió en observar l'import del vi a Casellolí.

Anys	Pessetes per càrrega
1817	20
1818	21
1819	10,5
1820	11
1821	8
1822	8
1823	5
1824	6
1825	4

Els observadors francesos, sense entendre'n, sembla, les causes econòmiques, presenten els pagesos com a enemics del sistema constitucional, que només troba partidaris zelosos a les ciutats més grans.(10) Gonzalo Butrón Prida situa a les quadrilles realistes els privilegiats, però també els pagesos malcontents, joves sense feina, diversos malfactors, desertors i antics guerrillers.(11) El sou d'un soldat és superior al que guanya un pagès; més val fer de militar. El reclutament no presenta doncs cap problema, però trobem combatents reialistes sovint indisciplinats i sense una motivació gaire clara.

La Regència d'Urgell

Amb les dificultats trobades pels constitucionalistes, la facilitat de trobar un bon efectiu de combatents i el pretext de presentar el rei com a presoner dels liberals, és el moment de constituir un contrapoder: la Regència d'Urgell.

El 21 de juny de 1822, després de la presa de la Seu pels reialistes, es forma la Junta Superior Provisional de Catalunya, que el 15 d'agost esdevé Regència d'Urgell, amb tres membres: Jaume Creus i Martí (1760-1825), arquebisbe de Tarragona; Bernardo Mozo de

Des del Tractat dels Pirineus fins a començament del segle XIX, costava trobar alguna diferència entre els cerdans d'una i altra banda de la ratlla

Rosales, marquès de Mataflorida, que mor a Agen (França) el 1832, i Joaquim d'Ibáñez-Cuevas i de Valonga, baró d'Eroles (Tarn, 1784 – Daimiel, 1825). Cal comptar també amb molts guerrillers absolutistes, com Antonio Marañón, el *Trapense*; Tomàs Costa, *Misses*; Pau Miralles, i molts altres.

El 3 de juliol de 1822, els realistes ocupen la Baixa Cerdanya, que coneix des d'ara mesos difícils. El 4 de juliol, Romagosa exigeix mil fusells amb les baionetes(12) i *Misses*, 20.000 francs. El 23 de juliol, els batlles de Cerdanya han de lliurar el blat del compte del rei. A partir del 28 de juliol, Pedro Miró exigeix cada dia 250 pessetes, 250 pans, civada, herba, palla, enllumenat i llenya.(13) L'11 d'agost, un capità, malcontent de la moderació demanada per la Seu, diu que se cagaba en la Junta(14) i disposa els seus homes en ordre de combat. El 14 d'agost, un capità es prepara per cometre pillatges a Puigcerdà si no li donen 250 parells d'espardenyes.(15) És encara més difícil per als constitucionals o simpatitzants, que han de pagar contribucions considerables en pessetes, cavalls, etc.(16) Els mercats desapareixen perquè cada un té por de ser robat pel camí.(17) L'hospital, sense recursos, té més ferits i malalts que mai.(18)

Capgirament de la situació

A l'inici de setembre de 1822, Espoz i Mina capgira la situació. El 9 arriba a Lleida amb 1.200 soldats a peu i 200 a cavall, a Tàrraga i a Cervera, defensada pel *bizarro* Trobadillo. Estableix el seu quarter general a Calaf i, en menys de sis setmanes, constitueix un exèrcit de quatre divisions, comandades per

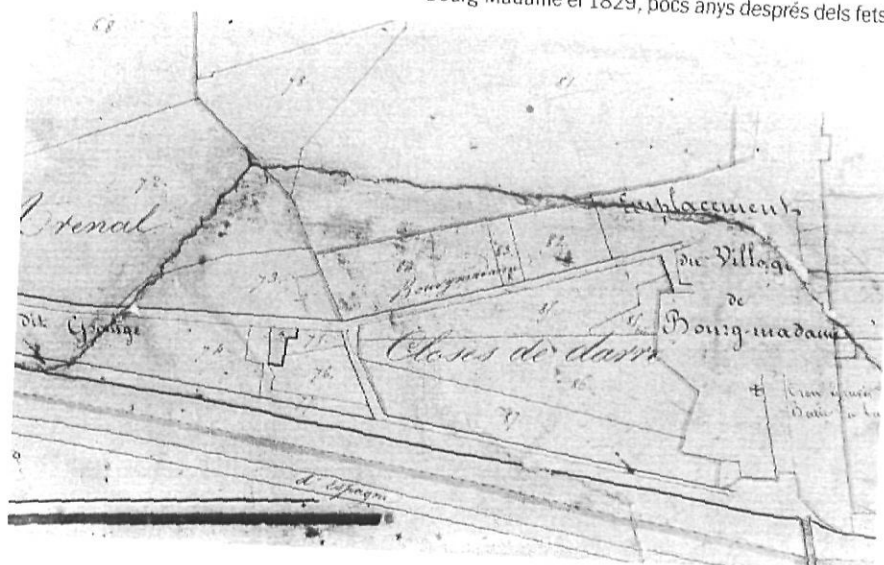
Francisco Milans, José Manso, Antonio Roten i ell mateix.(19) Sense l'ajuda internacional, la Regència se sap perduda i escriu(20) (sense Eroles, absent) el 12 i 13 de setembre una lletra a Metternich i al congrés de Verona demanant-los de salvar la vida del seu rei, «amenaçada pels furors d'una secta revolucionària». El congrés no reacciona gaire.

La guerra assoleix una violència inaudita. El 24 d'octubre, Espoz i Mina arruïna Castellfollit de Riubregós i hi deixa la terrible estela: «Aquí fue Castellfollit. Pueblos, tomad ejemplo. No abriguéis a los enemigos de la Patria». Després d'una càrrega de la cavalleria constitucional i d'un assalt amb baioneta que derroten Eroles, Romagosa i Romanilla entre Torà i Sanatija, Espoz i Mina entra a Balaguer sense resistència.(21) A mitjan novembre, «el desastre de l'exèrcit catòlic és complet. El baró d'Eroles és vençut a la Conca de Tremp.[22] El seu castell de Tarn és cremat. El baró, atrinxerat a la Pobla de Segur, [...] obligat

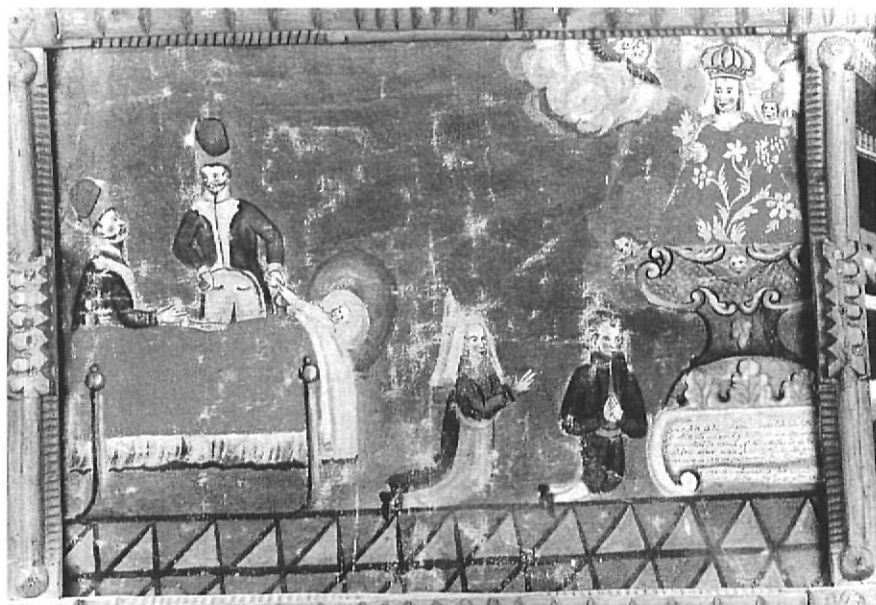
a replegar-se sobre Gerri de la Sal. Milans és a Vic amb 3.500 homes. Costa, el constitucional, ocupa les altures de Moià amb 1.800 homes del regiment de Canàries. Caser és a Berga amb 3.500 homes amb ordre d'anar cap a Vilallobent pel Pla d'Anella i la Molina[23]».

La Regència fuig cap a la frontera francesa. El 10 de novembre és a Bellver. L'11 arriba a Puigcerdà, on totes les comunitats religioses organitzen una processó, mentre fan repicar les campanes. Els gremis alcen les seves banderes a la vora de l'estandarte de la vila a la porta de dalt. Els *decano*, *alguacil* i *portero* la van a esperar a Bolvir a la capella de Nostra Senyora del Remei.(24) El 15 de novembre, el prefecte de l'Arieja rep el *Trapense* a Foix.(25) El 20, el bisbe d'Urgell, el capítol i molts religiosos fugen per Andorra i es refugien a Ax-les-Thermes. El 23, el sotsprefecte de Saint-Girons rep 136 soldats realistes amb 138 presoners constitucionals encadenats; desarma els uns i allibera els altres,(26) però envia els constitucionals cap a Espanya perquè no vol

Bourg-Madame el 1829, pocs anys després dels fets.

Ex-vot a l'església d'Ur, únic testimoni de la presència de l'exèrcit francès a la Cerdanya durant el cordó sanitari.

que parlin als simpatitzants francesos. Són molts els que busquen feina a França per por de ser allistats en un o altre dels exèrcits(27).

El 27, el combat de Santa Eugènia obre Bellver als constitucionals. La infanteria dorm a Bellver i la cavalleria a Baltarga. Eroles fuig a Andorra i tres columnes reialistes es dirigeixen cap a Puigcerdà.

La batalla de Bourg-Madame

¿Podem parlar de batalla en una desbandada general de les tropes reialistes? No, si considerem el nombre de baixes i la rapidesa de l'acció. Sí, si tenim en compte la importància històrica de l'esdeveniment, l'eliminació militar dels reialistes espanyols i l'efectiu allistat, més de 10.000 soldats entre els reialistes, els constitucionals i els francesos.

Al matí del 29 de novembre de 1822, després de l'ocupació de Puigcerdà, sense gaire combat, els reialistes fugen en tres columnes cap a Bourg-Madame, Ur i Llivia.

La primera salta el Reür fronterer, arriba a la banda francesa a Bourg-Madame, s'amaga a l'abric del paredat dels horts i dispara sobre els constitucionals a punt de travessar el riu i de seguir la lluita en terra francesa. Un comandant francès, el Senyor David, del 6è Regiment d'Infanteria Lleugera, s'interposa entre els combatents; els constitucionals apaguen el foc; els francesos desarmen els reialistes; un tret fereix un granader francès, que mor.

La segona columna pren la direcció d'Ur. A Rigolisa, al moment d'arribar a la ratlla i de deixar la terra ibèrica, obre el foc sobre els constitucionals que els persegueixen. Es parla d'un carnat-

ge, però sense cap més precisió. Els francesos del comandant Lafeuille del 26è Regiment d'Infanteria arriben a aturar una lluita inútil. Un oficial i dos soldats seus són ferits i un monjo espanyol resulta mort per bales perdudes. Els reialistes han de deixar les armes.

La tercera columna segueix primer el camí de Llivia, però no s'hi para i arriba a Estavar. Immediatament després dels combats fronterers, Espoz i Mina es dirigeix a l'enclavament, que els soldats de la Regència acaben de deixar, i torna a Puigcerdà amb la seva cavalleria i el seu estat major, cantant himnes patriòtics mentre els francesos guarden les vores del camí, disposats en rengles.(28)

Després de la victòria constitucional

Hem vist ja l'obediència de l'exèrcit francès, que no ha ajudat ni un exèrcit ni l'altre, mentre les seves simpaties recauen en els liberals d'Espoz i Mina. El comte Curial, general francès, heroi napoleònic per exemple a Essling,(29) present aleshores a Bourg-Madame, té una clara responsabilitat en la destrucció de les armes reialistes preses a Bourg-Madame i Rigolisa, que són cremades pel general Vasserot en virtut de les ordres que es remunten al cordó sanitari, aixecat més de

dos mesos abans; no han acceptat de donar-les a Espoz i Mina, que les demanava, però prenen totes precaucions perquè no tornin als reialistes.(30) El general Curial vol vendre 140 cavalls dels reialistes i el prefecte de Perpinyà –reialista com molts de l'autoritat civil– es mostra desconsolat.(31)

El 1r de desembre, Espoz i Mina organitza un àpat a la sortida ibèrica del pont de Puigcerdà a Bourg-Madame amb una representació dels diferents regiments del seu exèrcit. Oradors constitucionals s'adrecen als soldats francesos que els miren des de l'altra banda del pont. Se senten crits de «Visca la llibertat!». Les autoritats militars franceses fan allunyar els homes, que obeeixen sense discutir. Immediatament després, Espoz i Mina, per imprudència política o provocació –i sembla que amb el beneplàcit del general Vasserot–, circula pels carrers de Bourg-Madame amb uns oficials seus, vestits de paisans, i visita una tal senyora Olivier, dona d'un negociant.(32) Aquesta passejada fa l'efecte d'una bomba entre els reialistes francesos.

Esperant la intervenció de l'exèrcit francès

L'1 de desembre de 1822, una forta caiguda de neu força Espoz i Mina

L'any 1925, gent de Puigcerdà apallissava la de la Tor de Querol tot cridant: «Mateu los gavatxos!»

a esperar fins al 4 per anar a preparar el setge dels forts de la Seu, que no cauen fins el 3 de febrer de 1823. Mentrestant Romagosa, que ocupa els forts amb els reialistes, aprofita les nevades i el fred per fer sortides i abastar-se.(33) Arriba per exemple a prendre als constitucionalss 300 sacs de blat.(34) En deixar Puigcerdà, Espoz i Mina fa una proclama: «Cerdanes, os doy las gracias por el buen comportamiento que habéis tenido con las tropas nacionales. Constancia hasta el fin. ¡Viva la Constitución Española y

guerra eterna a los seres envilecidos que quieran contrariar los saludables efectos de ella!».(35)

Després de la batalla de Bourg-Madame, els francesos dirigeixen els reialistes cap a Sant Llorenç de Cerdans, que és encara a la vora de la Catalunya reialista, però ràpidament aquesta porta també es tanca i han d'esperar, per tornar a la península, la intervenció francesa dels Cent Mil Fills de Sant Lluís d'abril de 1823.

A partir d'aquí coneixem tots els actors del segon acte: l'exèrcit

francès i els seus aliats reialistes d'una banda, els constitucionals de l'altra. La terra catalana, les cases cremades i les collites saquejades formen el decorat. El mariscal Moncey, que ha de manar el cos encarregat de sotmetre Catalunya, no sap encara que hi trobarà la resistència més decidida de la península. Però el segon acte d'aquesta tragèdia és una altra història.

Jean-Louis Blanchon
és historiador.

Referències:

ADPO: Archives Départementales des Pyrénées-Orientales
ACP: Arxiu Comarcal de Puigcerdà
MAE: Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Paris.
SHAT: Service Historique de l'Armée de Terre, Vincennes.

Notes

- (1) Michel Brunet. *Le Roussillon. Une société contre l'Etat. 1780-1820*. Association des Publications UTM. 1986. 566 p.
- (2) Jean-Pierre Cabot. «Le département du Sègre ou les tribulations d'un préfet impérial. Janvier 1812-Juin 1813». *Ceretania*, núm. 2, 1998. Pàgines 101-110.
- (3) Peter Sahlins. «Dues històries de la frontera de la Cerdanya? Del tractat dels Pirineus (1659) als tractats de Baiona (1866-1868)». *L'Avenç*, núm. 86, Octubre 1985.
- (4) Bittard des Portes. *Les campagnes de la Restauration (Espagne, Morée, Madagascar, Alger)*. Alfred Cattier, editor. Tours, 1899. 755 p.
- (5) MAE. Correspondència diplomàtica 1821. Tom 714.
- (6) ACP. Fons Municipal de Puigcerdà (FMP). Secció Administració General 1.7. Correspondència 1821.
- (7) ADPO 5M106.
- (8) SHAT D1 3.
- (9) «El campesino se quejaba de la baja estimación que se daba a sus productos, porque además los artículos alimenticios habían descendido de precio en una porción mayor que los productos manufacturados, por lo

que la posición del agricultor tendía a hacerse todavía más precaria». Rafael Sánchez Mantero, a «Fernando VII. Un reinado polémico». *Historia* 16, 1996.

- (10) SHAT D1 3.
- (11) Gonzalo Butrón Prida. *La ocupación francesa de España (1823-1828)*. Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 1996. 224 p.
- (12) ACP. FMP. Secció Administració General 1.7. Correspondència 1822, 1823, 1824.
- (13) ACP. FMP. Registre d'Acords 1822.
- (14) ACP. FMP. Secció Administració General 1.7. Correspondència 1822, 1823, 1824. Investigació del comandant Mariano Vilella de 19 d'octubre de 1822.
- (15) ACP. FMP. Secció Administració General 1.7. Correspondència 1822, 1823, 1824.
- (16) ACP. FMP. Secció Administració General 1.7. Correspondència 1822, 1823, 1824.
- (17) SHAT D1 3.
- (18) ACP. FMP. Secció Administració General 1.7. Correspondència 1822, 1823, 1824.
- (19) D. Francisco Espoz y Mina. *Reseña histórica de la vida militar y política de este héroe español*. Barcelona. Imprenta de D.J.M. de Grau. 1840. 248 p.
- (20) MAE. Correspondència Diplomàtica. Espanya. Tom 717.
- (21) Abel Hugo. *Histoire de la Campagne d'Espagne*. Dos toms, sense data. Biblioteca del SHAT.
- (22) Combat de 15 de novembre de 1822. Malgrat la seva victòria, sis-cents constitucionals queden fora de combat.
- (23) MAE. Correspondència diplomàtica.

Espanya. Tom 717. Carta del prefecte dels Pirineus Orientals de 18 de novembre de 1822.

- (24) ACP. FMP. Registre d'Acords.
- (25) MAE. Correspondència diplomàtica. Espanya. Tom 717. 19 de novembre de 1822.
- (26) SHAT D1 3.
- (27) MAE. Correspondència diplomàtica. Espanya. Tom 717. Carta del prefecte de l'Ariège de 27 de novembre de 1822.
- (28) MAE. Correspondència diplomàtica. Espanya. Tom 717. Carta del prefecte dels Pirineus Orientals de 30 de novembre de 1822.
- (29) La batalla d'Essling (21-22 de maig de 1809 és un fracàs francès que precedeix la victòria de Wagram de 5-6 de juliol de 1809 contra els austríacs.
- (30) MAE. Correspondència diplomàtica. Espanya. Tom 717. Carta del prefecte dels Pirineus Orientals de 30 de novembre de 1822.
- (31) MAE. Correspondència diplomàtica. Espanya. Tom 717. Carta del prefecte des Pirineus Orientals de 2 de desembre de 1822.
- (32) SHAT D1 3. Informe del general Curial.
- (33) SHAT D1 3. Nota de 27 de desembre 1822.
- (34) MAE. Correspondència diplomàtica. Espanya. Tom 717. Carta del prefecte de l'Ariège de 9 de desembre de 1822.
- (35) *Memorias del General Don Francisco Espoz y Mina*. Edició i estudi preliminar de Miguel Artola Gallego. Biblioteca de Autores Españoles. Ediciones Atlas. Madrid, 1962. Dos toms: 419 i 448 p.